

Молдавська О. В., Демиденко А. В.

СТАТИСТИЧНА ОЦІНКА ЯКОСТІ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ УКРАЇНИ

У статті наведено економіко-статистичний аналіз сучасного стану кредитної діяльності банків України та основні тенденції її розвитку. Обґрунтована актуальність статистичного дослідження кредитної діяльності банків. Запропонована комплексна система оцінки банківського кредитування на двох рівнях: банківської системи та окремого банку. Використання системного аналізу дозволяє відобразити взаємозв'язок між ефективністю функціонування банківської системи та якістю кредитного портфеля. Розглянуто основні аспекти управління якістю кредитного портфеля: рівень проблемної заборгованості та кредитний ризик. Піднято проблему адекватної кількісної оцінки проблемних кредитів у кредитному портфелі банків, оскільки методології Національного банку України та міжнародних рейтингових агентств суттєво відрізняються. Теоретично та на конкретних прикладах представлено систему методів управління кредитним ризиком у розрізі попередження виникнення ризикових ситуацій та подолання їх наслідків.

Ключові слова: банківська система, кредитна діяльність банку, кредитний портфель банку, якість кредитного портфеля, проблемна заборгованість, кредитний ризик

Рис.: 5. *Табл.:* 1. *Бібл.:* 8.

Молдавська Олена Владиславівна – кандидат економічних наук, доцент, викладач, кафедра статистики та економічного прогнозування, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: helenamv74@gmail.com

Демиденко Альона Віталіївна – студент, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: daw03.07@mail.ru

УДК 336.774.3

Молдавская Е. В., Демиденко А. В.

СТАТИСТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА КРЕДИТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ УКРАИНЫ

В статье приведен экономико-статистический анализ современного состояния кредитной деятельности банков Украины и основные тенденции ее развития. Обоснована актуальность статистического исследования кредитной деятельности банков. Предложена комплексная система оценки банковского кредитования на двух уровнях: банковской системы и каждого отдельного банка. Использование системного анализа позволяет отобразить взаимосвязь между эффективностью функционирования банковской системы и качеством кредитного портфеля. Рассмотрены основные аспекты управления качеством кредитного портфеля: уровень проблемной задолженности и кредитный риск. Затронута проблема адекватной количественной оценки проблемных кредитов в кредитных портфелях банков, поскольку методологии ее расчета Национальным банком Украины и международными рейтинговыми агентствами существенно расходятся. Теоретически, а также на конкретных примерах представлена система методов управления кредитным риском в разрезе предупреждения возникновения рискованных ситуаций и предотвращения их последствий.

Ключевые слова: банковская система, кредитная деятельность банка, кредитный портфель банка, качество кредитного портфеля, проблемная задолженность, кредитный риск

Рис.: 5. *Табл.:* 1. *Библ.:* 8.

Молдавская Елена Владиславовна – кандидат экономических наук, доцент, преподаватель, кафедра статистики и экономического прогнозирования, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Email: helenamv74@gmail.com

Демиденко Алена Витальевна – студент, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Email: daw03.07@mail.ru

UDC 336.774.3

Moldavska O. V., Demidenko A. V.

STATISTICAL ASSESSMENT OF QUALITY OF CREDIT ACTIVITY OF UKRAINIAN BANKS

The article conducts an economic and statistical analysis of the modern state of credit activity of Ukrainian banks and main tendencies of its development. It justifies urgency of the statistical study of credit activity of banks. It offers a complex system of assessment of bank lending at two levels: the level of the banking system and the level of an individual bank. The use of the system analysis allows reflection of interconnection between effectiveness of functioning of the banking system and quality of the credit portfolio. The article considers main aspects of management of quality of the credit portfolio – level of troubled debt and credit risk. The article touches the problem of adequate quantitative assessment of troubled loans in the credit portfolios of banks, since the methodologies of its calculation used by the National Bank of Ukraine and international rating agencies are quite different. The article presents a system of methods of management of credit risk, both theoretically and providing specific examples, in the context of prevention of occurrence of risk situations or elimination of their consequences.

Key words: banking system, credit activity of banks, credit portfolio of a bank, quality of the credit portfolio, troubled debt, credit risk

Pic.: 5. *Tabl.:* 1. *Bibl.:* 8.

Moldavska Olena V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Lecturer, Department of Statistics and Economic Projections, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Email: helenamv74@gmail.com

Demidenko Alyona V. – Student, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Email: daw03.07@mail.ru

Постановка проблеми. Ситуація, що склалася на ринку банківського кредитування на початку 2013 року в Україні, вважається стабільною, проте говорити про відновлення ще зарано. До основних перешкод у розвитку кредитування українськими банками належать значний обсяг проблемних кредитів, зниження довіри у населення до банківської системи, нестабільність законодавчої бази, та інші. За результатами оцінки міжнародного рейтингового агентства Standart&Poors, питома вага проблемних кредитів Українських банків знаходиться на рівні 40% (включаючи нестандартні, сумнівні та безнадійні кредити) [8]. Більшість експертів розцінюють рівень платіжної культури та дотримання принципу верховенства закону як слабкі. У таких умовах для комерційних банків одним із найважливіших питань є питання аналізу кредитного портфеля, оскільки від нього залежить у подальшому рівень доходності банківських активів. Тому постає необхідність у розробці методологічного забезпечення для аналізу кредитної діяльності комерційних банків, а висновки, отримані у результаті аналізу, дозволять розробити рекомендації щодо управління якістю кредитного портфеля. Це забезпечить ефективну роботу банків, підвищить ступінь їх прибутковості та надійності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем подальшого вдосконалення функціонування банківської системи, зокрема процесу управління кредитним портфелем банку, привертає увагу багатьох учених: А. М. Герасимовича, М. П. Денисенко, О. І. Лаврушин, М. І. Савлука [3–6] та інших. Досягнення українських та зарубіжних учених у галузі банківської справи, теорії кредиту, банківського менеджменту, теорії економічного ризику є теоретичною та методологічною основою поставленої проблеми. Дослідження цих науковців, зокрема, присвячені визначенню поняття проблемного кредиту і кредитного ризику, методам управління кредитним портфелем, аналізу системи показників платоспроможності позичальників тощо. Проте, на сьогоднішній день не існує єдиного підходу щодо оцінки якості кредитного портфеля. У зв'язку з багатофакторністю даного питання воно потребує подальшого розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є формування цілісної системи оцінки якості кредитного портфелю банків України з урахуванням її складових, визначення основних її показників та методів управління.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про управління кредитним портфелем, необхідно відзначити головну його проблему – забезпечення якості кредитного портфелю. Під якістю кредитного портфеля можна розуміти таку властивість його структури, що має здатність забезпечувати максимальний рівень прибутковості при допустимих рівнях кредитного ризику. А, як відомо, доходи від здійснення кредитної діяльності банками складають найбільшу питому вагу з усіх доходів банку.

Важливу роль у прийнятті оптимальних рішень, спрямованих на досягнення максимального прибутку, зменшення кредитних ризиків відіграє наявність достовірної, вичерпної, своєчасної і зрозумілої інформації, від неї на-

пряму залежить ефективність банківського менеджменту. Саме тому гостро постає питання комплексного аналізу якості кредитного портфеля, тобто оцінка зовнішнього та внутрішнього середовища, в якому він формується. Розробка забезпечення аналізу в частині формування та управління кредитним портфелем банку передбачає, передусім, врахування усіх можливих факторів впливу та кількісно-якісну оцінку кредитних операцій. Найбільші проблеми при кредитуванні виникають під час управління окремими етапами кредитного процесу. У статті пропонується розглянути методи оцінки якості кредитного портфеля та методи управління ним. Особливість запропонованої системи методів полягає у тому, що аналіз та управління кредитним портфелем здійснюється на кількох рівнях, з використанням системного підходу (рис. 1).

Першим та найбільш загальним є макрорівень – рівень банківської системи. Даний етап дослідження кредиту включає аналіз ситуації, що склалася на ринку банківських послуг в Україні на певну дату та в динаміці. Розглядаються різноманітні фактори впливу на кредитну діяльність банківської системи, наприклад: розвиток національної економіки, грошово-кредитна політика НБУ, діяльність міжнародних фінансових організацій та інші. На цьому етапі проводиться дослідження законодавчої бази та статистичний аналіз показників ефективності кредитної та фінансової діяльності банків на загальнодержавному рівні.

Другим системним блоком для аналізу банківського кредитування в Україні є рівень банку. Цей рівень дослідження передбачає більш детальний аналіз кредитного портфеля, як результату втілення кредитної політики банку, основних методів управління ним, а також оцінки кожної складової портфелю – конкретного кредиту. У блоці кредитування на рівні банку особлива увага приділяється аналізу проблемної заборгованості, оскільки вона є головним індикатором якості кредитного портфеля. Проблема низької якості кредитного портфеля напряму впливає на основні показники банківської діяльності, саме тому необхідно їх розглядати у взаємозв'язку.

Більш детально кожний із блоків системи пропонується розглянути з демонстрацією конкретних прикладів аналізу. Для фінансової оцінки кредитної діяльності банків за 2007–2012 роки використовуються публічні дані банківської статистики, розміщені на сайті НБУ [7].

Статистичний аналіз на першому рівні передбачає оцінку ряду абсолютних та відносних показників кредитної діяльності банків. До абсолютних, наприклад, належать розмір активів банківської системи, скоригованих на обсяг сформованих резервів, обсяг кредитного портфелю та довгострокові кредити банків (рис. 2).

За результатами станом на 01.01.13 активи банківської системи за вирахуванням сформованих резервів, збільшилися на 6,92% (або на 72912 млн грн) у порівнянні із показниками початку 2012 року. Кредитний портфель банків України має тенденцію до скорочення на початку 2013 року на 1,21% (або на 9993 млн грн).

У порівнянні із докризовим 2008 роком спостерігається приріст на 2,91% (або 23083 млн грн). Проте, такі показ-

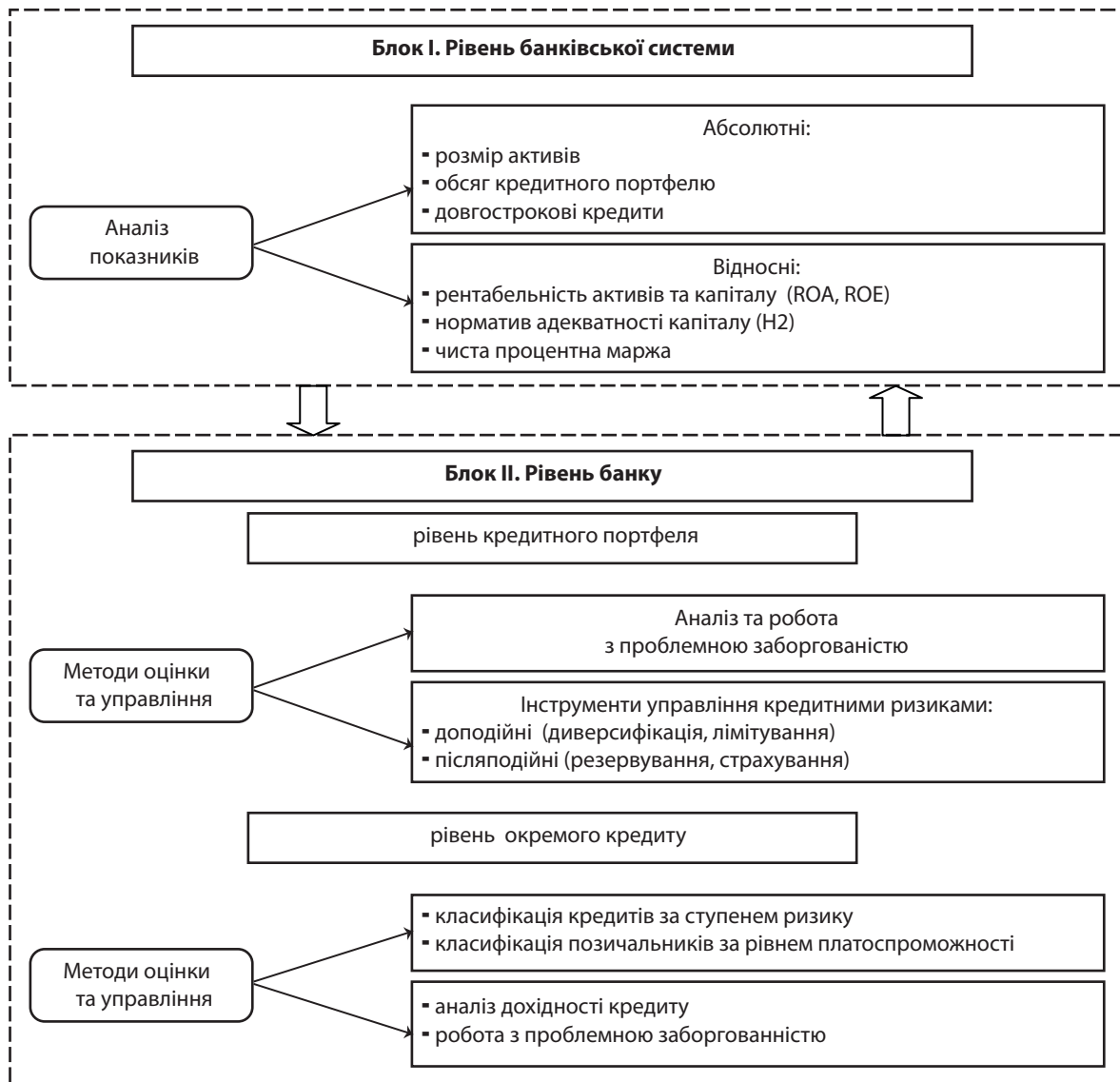

Рис. 1. Система поетапної оцінки кредитної діяльності банків з метою управління якістю кредитного портфелю

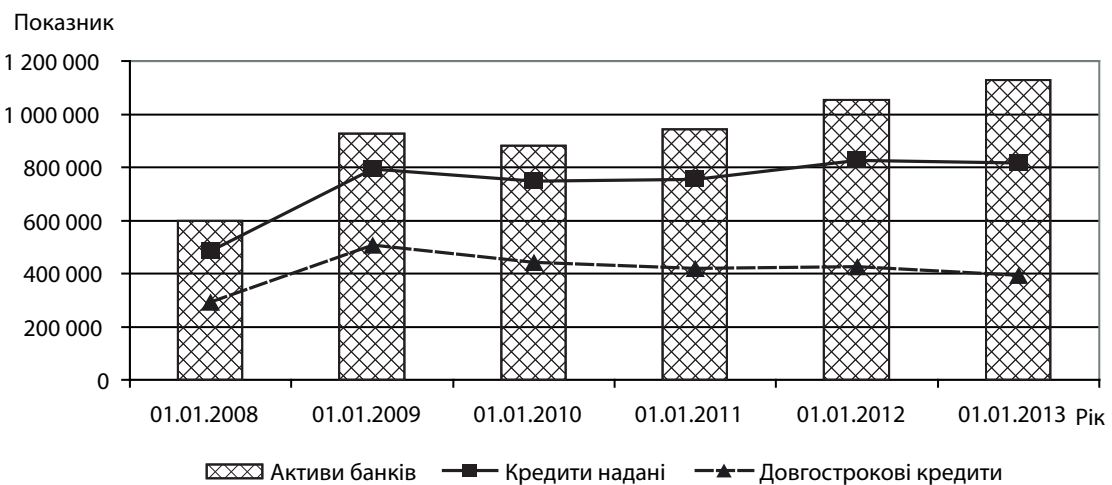

Рис. 2. Абсолютні показники кредитної діяльності на рівні банку

ники ще не свідчать про досягнення рівня кредитування 2005–2007 років, адже до уваги не береться обсяг інфляції. А як відомо, під час інфляції банківські активи можуть швидко рости, навіть у реальному вираженні.

На думку багатьох експертів, довгострокове кредитування є головним прискорювачем розвитку економіки та одним із індикаторів, що відображає ставлення населення до банківської системи [3; 5]. Так, питома вага довгострокових кредитів у кредитному портфелі банків України станом

на 01.01.2013 становить лише 48,35% (для порівняння станом на 01.01.2009 – 64,09%). З наведених результатів можна зробити висновок про те, що проблеми банківського кредитування продовжують впливати на загальний фінансовий стан банківської системи України.

Відносними показниками кредитної діяльності банків на макrorівні є рентабельність активів та капіталу, норматив адекватності капіталу (H2) та чиста процентна маржа. Результати розрахунку наведені в табл.1.

Таблиця 1

Показники станом на	Рентабельність активів банків України (ROA), %	Рентабельність капіталу банків України (ROE), %	Адекватність капіталу банків України (H2), %	Процентна маржа банків України, %
01.01.2007	0,79%	4,52%	19,13%	2,68%
01.01.2008	0,79%	4,56%	18,27%	2,77%
01.01.2009	0,68%	3,66%	21,06%	3,45%
01.01.2010	-1,90%	-37,75%	23,52%	3,70%
01.01.2011	-0,85%	-10,63%	22,01%	3,65%
01.01.2012	-0,41%	-31,73%	21,74%	3,49%
01.01.2013	-0,11%	1,25%	23,77%	4,03%

Основними показниками, що характеризують рентабельність банківської діяльності, є ROA та ROE. Рентабельність – це відносний показник економічної ефективності, який комплексно відображає рівень ефективності використання ресурсів і капіталу банку [2].

Найбільш яскраво вплив економічних факторів на банківське кредитування відображає показник рентабельності активів банку або ROA (рис. 3). Він використовується для оцінки діяльності управління банку, оскільки характеризує здатність менеджменту ефективно управляти активами банку. Оптимальне значення коефіцієнту дорівнює 1% і вище [3; 6].

Як бачимо на графіку, початок 2013 року свідчить про позитивні зміни у фінансовому стані банківських активів, рентабельність активів уперше після кризового 2009 року має позитивне значення 0,43%, проте, оптимально значення – 1%, ще не досягнуто. Схожу тенденцію має коефіцієнт рентабельності капіталу (ROE). Підвищення показників рентабельності свідчить про загальне поліпшення фінансового стану банківської системи, що в свою чергу призводить до зниження кредитних ризиків та зростання якості кредитного портфеля.

Коефіцієнт адекватності регулятивного капіталу є одним із основних економічних нормативів діяльності бан-

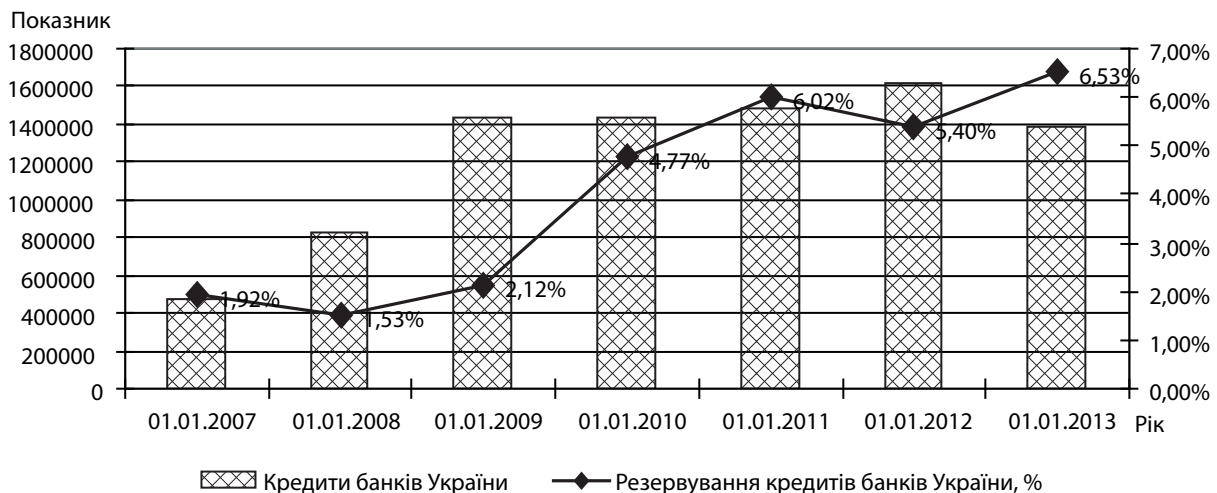

Рис. 3. Динаміка рентабельності активів банків України в 2006–2012 роках

ків. Він відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру [3; 7]. За результатами розрахунку (табл. 1), значення цього коефіцієнта скорочувалось у 2010 та 2011 роках і складало відповідно 22,01% та 21,74% таке скорочення саме у післякризовий період пов'язане із відтоком іноземного капіталу із банківської системи України, ця проблема є досить гострою для фінансового сектору економіки країни. Проте уже в 2012 році бачимо тенденцію до зростання – 23,77%, що свідчить про відновлення стабільності банків з українським капіталом, а також про нарощення російського капіталу в банківській системі України.

Показник процентної маржі відображає різницю між процентними доходами та витратами банків. Як бачимо, цей показник на протязі всього аналізованого періоду з 2007 по 2012 роки зростає. Така динаміка відображає позитивні тенденції для розвитку кредитування, оскільки вона відображає нарощення відсоткових доходів банку та обсягу банківських активів.

Таким чином, аналіз першого блоку показників – макрорівень – дає можливість стверджувати, що незважаючи на суттєві потрясіння банківської системи під час кризових 2008–2009 років, результати банківської діяльності станом на 01.01.2013 мають хоча і незначну, але позитивну динаміку. Певне поліпшення в якості активів банківської системи пояснюється в основному списаннями «проблемних» кредитів, а також продажем частини проблемних кредитів третім особам [8]. Банківська система України завдяки політиці НБУ та відновленню загальноекономічної ситуації продовжує відновлювати свою роботу, тому постає необхідність дослідити, яким чином така ситуація відобразиться на якості кредитного портфеля. Для цього звернемося до другого блоку системи поетапної оцінки – оцінки на рівні банку.

Кожен банк має власну кредитну політику, але всі банки, незважаючи на обсяги фінансових операцій та форми власності, підпорядковуються законодавству та нормам

грошово-кредитної політики НБУ. При подальшому розгляді другого блоку оцінки кредитного портфеля на рівні банку, у його структурі також можна чітко виділити два більш деталізовані рівні аналізу: рівень безпосередньо кредитного портфеля та рівень кожного окремого кредиту. У рамках дослідження ситуації на макрорівні у роботі більше уваги приділяється аналізу банківського кредитування саме на рівні кредитного портфеля. Дослідження кредитного портфеля, перш за все, орієнтовано на обсяг проблемної заборгованості та управління кредитним ризиком.

Обсяг проблемних кредитів у кредитному портфелі банків є головним показником його якості, проте тут постає проблема його адекватної кількісної оцінки. Оскільки визначення, що використовується НБУ, включає в себе лише «прострочену» частину кредитів і не включає реструктуризовані та пролонговані кредити, реальний обсяг проблемних кредитів значно більший. Оцінку сукупного проблемного кредитного портфеля банків України можна отримати лише шляхом експертних оцінок. Міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings вважає, що поки що українським банкам не вдалося досягти помітного прогресу в скороченні обсягів проблемних кредитів, частка яких у портфелі банків залишається на рівні 45–50%, а наприклад у Standard & Poor's вважають, що обсяг проблемних кредитів становить близько 40% сукупних кредитів банківської системи (згідно з широким визначенням) [8].

Проблемна заборгованість, за методологією оцінки НБУ, у кредитному портфелі за 2007–2012 роки у порівнянні із тенденцією обсягу кредитного портфеля наведена на рис. 4.

Загальний рівень простроченої заборгованості у кредитному портфелі банківської системи України на початок січня 2013 року становить 8,9%, що на 0,7% менше ніж у січні 2012 року, коли рівень цього показника склав 9,6%.

Що стосується другого аспекту аналізу на рівні кредитного портфеля, портфельного кредитного ризику, то він характеризує сукупний ризик за всіма кредитними операціями

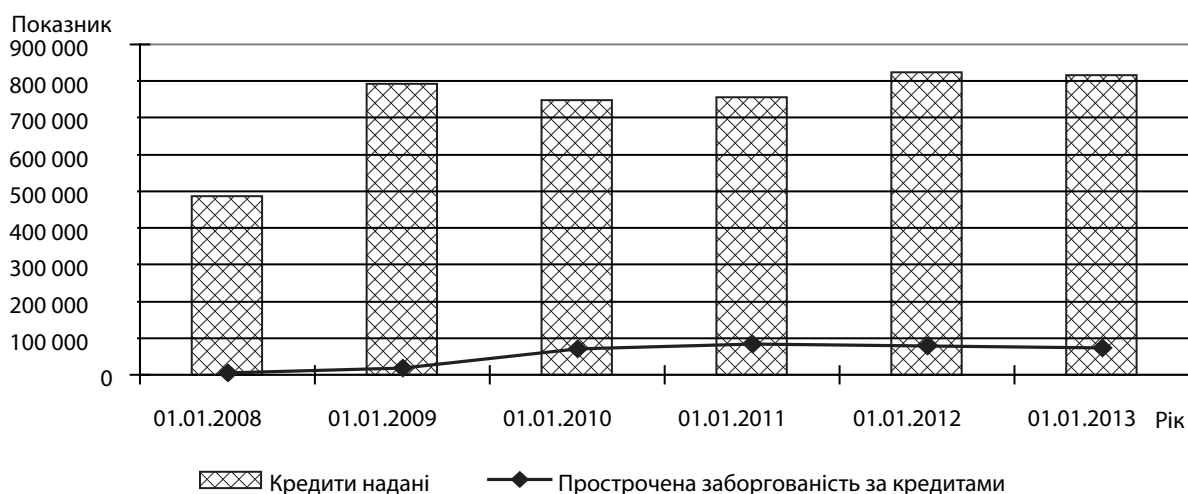

Рис. 4. Динаміка кредитного портфеля банків України та його складових

ми та зобов'язаннями банку з кредитування і виявляється у зменшенні вартості активів банку [5; 6]. Це пов'язано з тим, що зростання проблемної заборгованості призводить до зростання резервів за кредитними операціями банків за рахунок скорочення активів. Тому першочерговим завданням щодо роботи з якістю кредитного портфеля є ефективне управління ризиками.

Управління ризиками на рівні кредитного портфеля у банківській практиці має два підходи: запобігання виникненню ризику і подолання наслідків та втрат від неврахованих раніше ризиків.

До, так званих, доподійних інструментів, які дозволяють знизити ймовірність реалізації портфельного кредитного ризику, належать диверсифікація та лімітування.

Диверсифікація полягає в розподілі кредитних ресурсів серед широкого кола різних найменш пов'язаних між собою за напрямом економічної діяльності позичальників, які різняться: за характеристиками (розмір капіталу, форма власності) – портфельна диверсифікація, за галузями економіки – галузева диверсифікація, за регіонами, географічними територіями – географічна диверсифікація тощо [3; 6].

Наступним методом управління кредитним ризиком, що дозволяє попередити негативні наслідки їх реалізації, є лімітування. Лімітування передбачає встановлення системи оптимальних параметрів кредитного портфеля [4; 6]. Звичайно, політика розумного кредитного ризику теж не може повністю усунути питання проблемних кредитів. Адже значною мірою вони зумовлюються неефективною роботою позичальника, відсутністю маркетингу чи його неефективністю, неякісним контролем за фінансами і т. д. Для зниження масштабу втрат при реалізації кредитного ризику застосовують післяподійні інструменти управління якістю кредитного портфеля: страхування та резервування.

У процесі страхування частина ризику банку переноситься на страхову компанію, яка отримала винагороду – страхову премію. Більш докладного розгляду потребує другий спосіб зменшення ризику – резервування. Створення резервів для відшкодування втрат за кредитним ризиком банків полягає в акумуляції частини коштів, які, в подальшому, використовуються для компенсації непо-

вернених банку кредитів [1; 3; 4]. Резервування є одним із способів самострахування банку і захисту вкладників, кредиторів та акціонерів.

Розглянемо на прикладі, на графіку (рис. 5) наведена динаміка кредитного портфелю банків України та динаміки показника резервування кредитів банків України, який характеризує ступінь формування резервів під очікувані втрати по кредитним операціям банку. Оптимальне значення має знаходитись в межах 2%–8% [1].

За результатами станом на 01.01.2013 року, відносний показник резервування склав 6,53%, слід відзначити зростання цього показника у порівнянні із попереднім періодом (станом на 01.01.2012 – 5,4%). Динаміка кредитного портфеля та показника резервування прямо протилежна. Збільшення резервів є інструментом як управління ризиками ліквідності банків, так і заходом НБУ в контексті ужорсточення монетарної політики [3; 5].

Дослідження якості кредитного портфелю на рівні кожного окремого кредиту потребує подальшого більш глибокого дослідження таких питань як класифікація кредитів за ступенем ризику та позичальників за рівнем платоспроможності, оцінки процентних ставок тощо.

Висновки. Якість кредитного портфелю досить важко точно оцінити, оскільки на неї впливає досить багато факторів, що не піддаються кількісній оцінці. Крім того, методологія розрахунку проблемної заборгованості, за офіційною статистикою НБУ та міжнародних рейтингових агентств, суттєво відрізняються, навіть кожен окремий банк, опираючись на власну кредитну політику, використовує різноманітні способи оцінки та управління рівнем проблемної заборгованості. Саме тому для її найбільш загального, повного та комплексного аналізу необхідно використовувати системний підхід.

Сформована в роботі система поетапного аналізу та методів управління портфелем дозволяє оцінити кредитну діяльність українських банків на двох рівнях: рівні банківської системи та рівні кожного окремого банку. Даний підхід заснований на взаємозв'язку між якістю кредитного портфеля та показниками фінансової стабільності банківської системи. Результати аналізу свідчать про пряму за-

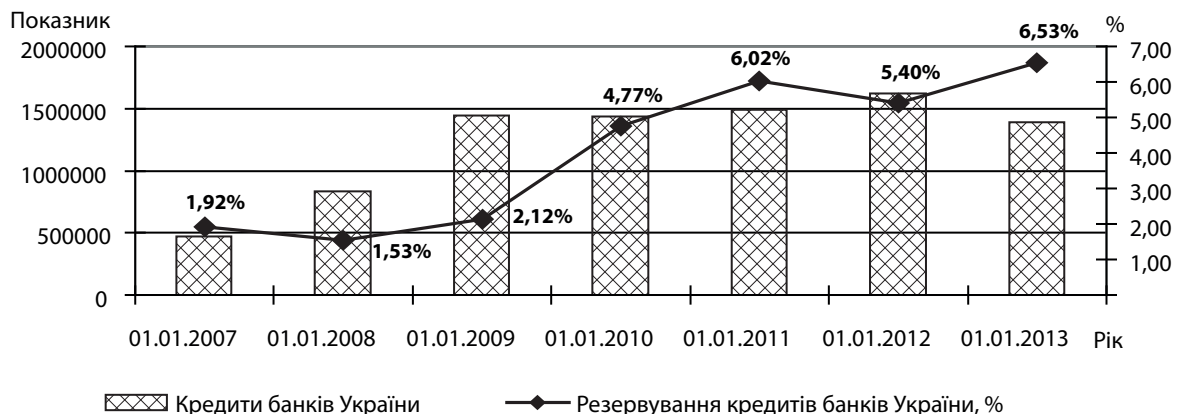

Рис. 5. Динаміка резервування кредитів банків України

лежність даних категорій, адже ефективна робота банківської системи сприяє зниженню кредитних ризиків і відповідно поліпшенню якості кредитного портфеля. Погіршення якості портфеля кредитів українських банків змушує їх формувати додаткові резерви. Статистичний аналіз

кредитної діяльності банків за допомогою даної системи дозволяє оцінити зовнішнє та внутрішнє середовище формування кредитного портфеля та врахувати основні фактори впливу на стабільність банківської системи загалом та якість кредитного портфеля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями № 23 25.01.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>
2. Арбузов С. Г. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504 с.
3. Герасимович А. М. Аналіз банківської діяльності : Підручник / А. М. Герасимович; Міністерство освіти і науки України, КНЕУ. – К. : КНЕУ, 2005. – 599 с.
4. Денисенко М. П. Гроші та кредит у банківській справі : навчальний посібник / М. П. Денисенко. – К. : Алеута, 2004 – 478 с.
5. Дугін І. М. Врахування чинників зовнішнього середовища в процесі управління кредитним портфелем комерційного банку / І. М. Дугін // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 6. – С. 32–36.
6. Лаврушин О. І. Банківська справа: сучасна система кредитування: навчальний посібник / О. І. Лаврушин, О. Н. Афанасьєва, С. Л. Корнієнко / під ред. О. І. Лаврушина. – М.: КНОРУС, 2005. – 256 с.
7. Сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
8. Сайт економічних новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net>

REFERENCES

- Arbuzov, S. H., Kolobov, Yu. V., and Mishchenko, V. I. *Bankivska entsyklopediia* [Banking Encyclopedia]. Kyiv: Tsentr naukovykh doslidzhen Natsionalnoho banku Ukrainy; Znannia, 2011.
- Denysenko, M. P. *Hroshi ta kredyt u bankivskii spravi* [Money and credit in the banking business]. Kyiv: Aleuta, 2004.
- Duhin, I. M. "Vrakhuvannia chynnykiv zovnishnyoho seredovyscha v protsesi upravlinnia kredytnym portfelem komertsiiinoho banku" [Consideration of environmental factors in the management of credit portfolio of commercial banks]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 6 (2008): 32-36.
- Herasymovych, A. M. *Analiz bankivskoi diialnosti* [Analysis of banking]. Kyiv: KNEU, 2005.
- [Legal Act of Ukraine] (2012). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>.
- Lavrushyn, O. I., Afanasieva, O. N., and Korniienko, S. L. *Bankivska sprava: suchasna systema kredytuvannia* [Banking: the modern system of credit]. Moscow: KNORUS, 2005.
- Sait Natsionalnoho banku Ukrainy. <http://www.bank.gov.ua>.
- Sait ekonomichni novyny. <http://economics.unian.net/>.